

ПРАВОСЛАВНИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Повернення релігійного фактора до політики у вигляді фундаменталізму є темою, до якої сьогодні, мабуть, найбільш часто звертаються як при підготовці політичних рішень, так і в наукових дискусіях та літературі. У масовій свідомості феномен фундаменталізму нерідко пов'язується з ісламом, а останній ототожнюється з тероризмом, релігійним фанатизмом, “війною проти невірних” (джихадом), репресіями проти не-мусульман, середньовічними тортурами та ін. Однак у широкому розумінні – як повернення до основ релігійно-цивілізаційної єдності, виведення релігійно-політичних принципів з священних текстів – фундаменталізм є невід’ємною рисою всіх великих цивілізацій, культур і націй у моменти вибухів, що породжуються конфронтацією, регресом, втратою колишніх темпів поступального розвитку та експансією. У такі періоди люди звертаються до фундаментальних принципів тієї чи іншої релігії або політичної філософії. У наш час дане поняття активно використовується в політичній теорії та практиці для характеристики діяльності численних політико-релігійних рухів та організацій – не лише ісламських, але й протестантських, православних, іудаїстських, індуїстських та ін., – що діють у Європі та США, Північній Африці та на Близькому Сході, Південно-Східній та Центральній Азії, всюди. На думку провідних політологів, розмах даних процесів, залученість до нього держав і народів перетворюють фундаменталізм на впливовий фактор та суб’єкта сучасної світової політики [4, с. 86].

Стрімкий розвиток православного фундаменталізму в Росії та на пострадянському просторі в 1990-ті – на початку 2000-х рр., напруженість в українсько-російських конфесійних стосунках вказують на актуальність даного дослідження для української науки. Проблема релігійного фундаменталізму взагалі, та православного зокрема, привертала увагу таких зарубіжних дослідників, як Н. Коен [12], Дж. Марсден [13], С. Пфюртнер [14], Дж. Стратон [15], а також російських науковців О. Верховського [2], К. Костюка [5; 6], І. Кудряшової [9], О. Малашенка [7] та ін. У вітчизняній науковій літературі проблема православного фундаменталізму не знайшла належного розгляду. Отже, у даній роботі автор ставить перед собою завдання дослідити феномен православного фундаменталізму,

визначити його коріння та політичну складову, проаналізувати вплив даного феномену на сучасну світову політику.

Проте, перш ніж розглядати феномен православного фундаменталізму слід визначити, що ж собою являє фундаменталізм як релігійне та соціально-політичне явище. Навести конкретне універсальне визначення цього феномену не так просто, оскільки дуже часто дослідники вбачають у фундаменталізмі щось своє, надаючи, таким чином, різні відтінки даному поняттю. Зокрема, Британська енциклопедія визначає фундаменталізм як тип войовничо-консервативного релігійного руху, що характеризується захистом суворого дотримання священних текстів [1]. Російські науковці визначають релігійний фундаменталізм як тенденцію, що розкриває негативну реакцію консервативних релігійних кіл (XIX-XX ст.) на секуляризацію, тобто емансипацію науки, культури та суспільного життя від релігії, що й стало причиною маргіналізації останньої [10].

На думку американського професора Брюса Лоренса, фундаменталізм являє собою “ствердження релігійного авторитету як холістичного та абсолютного, що не допускає ані критицизму, ані редукції”. Він виявляє себе через колективну вимогу привселюдного визнання та юридичного закріплення особливих настанов віросповідного та морально-повчального спрямування, ретельно відібраних зі святого Письма [8]. Дослідники фундаменталізму Дж. Хедден та А. Шуле ще у 1980-ті роки запропонували таке визначення: фундаменталізм є проголошенням повернення до авторитету сакральної традиції, яка має бути відновлена у правах як антидот для суспільства, що відірвалось від своїх культурних коренів [8].

Незважаючи на дискусію з приводу дефініції самого терміна фундаменталізм, переважна більшість науковців дотримується спільної думки, що цей феномен став відповіддю на модернізм, як явища протилежні одне одному. Однак, зазначає Б. Лоренс, хоча фундаменталізм і виступає проти модерну та просвітництва, він, водночас, не відкидає результати їх розвитку, насамперед у технологіях і техніці. Появу ж самого поняття “фундаменталізм” відносять до публікації в США на початку XX ст. серії статей під загальною назвою “The Fundamentals. A Testimony to the Truth” та широкому протестантському руху, що супроводжувався заборонаю викладання теорії Дарвіна [9].

У теперішній час термін надбав більш широке значення: під релігійним фундаменталізмом розуміється стійка релігійна установка або один з типів сучасної релігійної свідомості, який притаманний насамперед авраамічним релігіям – іудаїзму, християнству та ісламу, але

має також паралелі в індуїзмі, сикхізмі, буддизмі та конфуціанстві. Незважаючи на те, що виявленню фундаменталістських тенденцій у різних релігійних конфесіях сприяють різні причини, можна говорити про народження глобального релігійного фундаменталізму як особливого феномену в середині 1970-х рр. На думку, І. Киржелева, це було пов'язано з такими явищами, як зростання християнського фундаменталізму в протестантських церквах США та Латинської Америки та з типологічно схожими католицькими рухами (напр. Opus Dei), "ісламським фундаменталізмом", ізраїльським рухом Gush Emunim [10]. Особливість релігійного фундаменталізму полягає в тому, що, закликаючи повернутися до традиції у формах колишнього, історично віджитого способу домінування релігії в житті суспільства, він є, на відміну від консерватизму, сучасним проектом побудови "нового світового порядку", що буде ґрунтуватися на відмові від принципів гуманізму та демократії і разом з цим затвердженні тоталітарної релігійної ідеології з використанням технічних засобів сучасної цивілізації.

Результатом дослідження "The Fundamentalism Project" (directed and edited by Martin E. Marty and Scott Appleby) стало визначення загальних рис фундаменталізму [8]:

- релігійний ідеалізм як основа приватної та громадської ідентичності;
- істина розуміється як "боговідверта", яка в цьому сенсі об'єднує;
- притаманна скандальність, провокативність у мові;
- одним із базових елементів фундаменталістської ідеології є уявлення про космічну історичну битву, апокаліптичність. У цьому контексті фундаменталісти вибірково ставляться до історичних прецедентів, фактів, прикладів і до елементів власної релігійної традиції;
- відбувається демонізація своїх опонентів;
- чоловіче лідерство;
- ненависть до модерністської культурної гегемонії та спроба повалити існуючий розподіл влади в світі.

До головних ідеологічних засад фундаменталізму слід віднести: заклопотаність щодо ерозії релігії у суспільстві, її маргіналізації, втрати домінуючої позиції, яку фундаменталісти вважають гідною та необхідною для релігії; наявність дуалізму (чорне і біле, добро і зло чітко розведені, все відбувається у розмежованому полі між Богом та дияволом, Христом та Антихристом); вибіркоче ставлення до власної релігійної традиції та до сучасності (що сприймати, а що заперечувати); схильність до міленарізму, месіанства, пов'язана з апокаліптичним станом.

На думку К. Костюка, православ'я є фундаменталістським за самим своїм визначенням *ortho doxa* ("правильна віра") та спирається на

богословські догми та основи віри. Виникнення православного фундаменталізму слід віднести до початку ХХ століття, найяскравішим втіленням якого стала сумнозвісна “справа Бейліса” 1913 р. [5, с. 134-135]. Після релігійної паузи у три чверті століття ми спостерігаємо відродження феномену фундаменталізму наприкінці 1980-х рр. у період кризи радянської системи. Антисемітизм, великодержавний шовінізм, ненависть до “іногородців”, націоналізм і навіть релігійний монархізм становлять ідеологічне підґрунтя нового православного фундаменталізму. Коріння фундаменталізму слід шукати не в релігійній, а насамперед у соціально-культурній сфері. Предмет культурної критики фундаменталізму концентрується на явищах морального занепаду: розпусті та порнографії, контрацепції та абортах, моральному спустошенні молоді та викладанні в школі валеології, розповсюдженості статевих зв’язків до шлюбу, а також алкоголізмі, наркоманії, криміналізації суспільства, експериментах генної інженерії, евтаназії, та найбільше на духовному хаосі “ринкового” сектантства й агресивності “західного” прозелітизму [6, с. 108].

Організаційному оформленню фундаменталістського руху сприяла поява православних газет (напр., “Русь православна”), телепередач (“Російський дім”), православних “братств” і релігійних організацій (“Православ’я або смерть”, “Слов’янський мир”, “Чорна сотня”, “Союз православних громадян” та ін.) [5, с. 135].

На думку автора, головним завданням, яке модерн ставить перед церквою, є адаптування своєї позиції до реалій сучасного життя. Православний фундаменталізм досить тісно пов’язаний із державною політикою країни, де сповідують православ’я, оскільки церква не стоїть осторонь від соціальних процесів. На прикладі Росії, можна розглянути співпрацю між державою та церквою з найгостріших соціальних питань. Зокрема, РПЦ (Російська православна церква) має певні тенденції православного фундаменталізму, які закріплені в окремих положеннях прийнятої у серпні 2000 року Соціальної доктрині церкви, а також у тезах православної публіцистики, насамперед, у працях митрополита Кирила (Гундяєва). Щодо форми державного правління, хоча і проголошується офіційна заява про толерантність церкви до форми державного правління, однак у самій соціальній доктрині теократія та монархія проголошуються “релігійно більш високими формами” в порівнянні із демократією. Остання, у свою чергу, зображується як заперечення та зруйнування богоданної ієрархії та світового порядку. Щодо форми державного устрою, то федеративній державі неодноразово протиставляється імперія як ідеал держави. Також документ “Основи соціальної

концепції РПЦ” визначає широкий діапазон завдань і ті сфери життя, у яких співробітництво Церкви і держави слугуватиме суспільній користі. Слід відмітити дієвість заявленого, оскільки вже укладені угоди між Московським Патріархатом та державними відомствами, держава надає церкві певні податкові та фінансові пільги, передає будівлі та приміщення. Розміри цієї підтримки породжують розмови про відновлення “напівдержавної церкви” [6, с. 112-116].

На думку російського дослідника О. Верховського, діяльність Московської патріархії (тобто керівництва РПЦ) є безумовно політизованою [2]. Причому в другій половині 2000-х років акцент пропагандистської діяльності РПЦ переміщується з внутрішньої на зовнішню політику. Ставка тут робиться на молодь. Зокрема, 30 березня 2005 р. між керівництвом МДІМВ (У) в особі його ректора А. Торкунова та РПЦ в особі голови ВЗЦЗ (Відділ зовнішніх церковних зносин) Московського Патріархату митрополитом Кирилом була укладена угода про співробітництво в освітній та науковій сферах, яка передбачає крім проведення спільних досліджень, видання літератури, також проходження студентами-міжнародниками практики у закордонних структурах РПЦ [11].

Отже, взаємодія політиків і церкви набуває сенсу відродження православної духовної культури з метою заповнення ідеологічного вакууму, що з’явився після розпаду СРСР і падіння ідеології комунізму. Широке висвітлення в ЗМІ діяльності політиків щодо православної церкви спрямоване на поширення серед народу думки про інтегруючу функцію православ’я, про особливу ідентичність російського народу й особливу місію російської держави. Православна церква позитивно впливає як на імідж окремих політиків, так і на сприйняття народом правлячої влади, стаючи її політичним символом. Одержати схвалення церкви – означає теж саме, що одержати підтримку народу. Досить пригадати бурхливі політичні події на Україні останніми роками, коли “ходіння” політиків за благословенням набуло масовості та активно використовувалось у політичних перегонах.

Також гостро стоїть питання про розподіл православ’я в Україні між Московським та Київським патріархатами, основні причини якого патріарх Київський Філарет визначає не як церковні, а політичні. З одного боку, оскільки Україна стала незалежною державою українське духовництво дійшло висновку, що настав час автокефалії, повної незалежності української церкви від іншої церкви. З іншого – позиція Московського патріархату, яка полягає в тому, що хоч Україна і Росія є різними державами, але церква у них має бути

єдина. Цю позицію підтримує один з лідерів українського політичного істеблішменту Віктор Янукович. На його думку, “за останні роки багато що змінилося – і зовні, інші відносини стали між державами колишнього Радянського Союзу. Всі держави стали незалежними, і дуже важливо в таких умовах зберегти цілісність Православної Церкви”. Слід додати, що від РПЦ напередодні виборів 2004 року Віктор Янукович отримав титул “лаври” [3]. Доречно зазначити, що в церковно-конфесійній площині відбувається майже таке ж протистояння, як і в політичній: УПЦ КП звинувачують у євроатлантизмі, у той час як позицію УПЦ МП можна звести до виразу: “Якщо Радянський Союз розпався – то хоч РПЦ збережемо єдиною і неподільною”.

Підсумовуючи, слід зазначити:

- на початку ХХІ століття релігійний фундаменталізм перетворюється на впливовий фактор та суб’єкт сучасної світової політики;
- конфлікт між фундаменталізмом та модерном відбувається на фоні стрімкого процесу секуляризації культури, втрати традиційних цінностей, падіння інтересу до віри і релігійного життя та послаблення моральної свідомості;
- православний фундаменталізм досить тісно пов’язаний із державною політикою країни, де сповідують православ’я, що яскраво підтверджує як внутрішня, так і зовнішня політика Росії протягом останніх років. Можна стверджувати, що, незважаючи на “боротьбу” з найбільш одіозними угрупованнями православно-фундаменталістського гатунку, РПЦ “взяла на озброєння” певні принципи фундаменталізму;
- не можна стверджувати, що українські православні конфесії, зокрема, УПЦ та УПЦ КП цілком позбавлені фундаменталістських засад, оскільки перед ними постають проблеми адаптації до модерну, які потрібно розв’язувати, щоб зберегти прихильність віруючих;
- православний фундаменталізм також має певний вплив на міжнародні відносини, зокрема на пострадянському просторі.

1. Британська енциклопедія “Британіка” // <http://www.britannica.com/eb/article-9390025/fundamentalism>. 2. Верховский А. Политическое православие в российской публичной политике. Подъем антисекулярного национализма // <http://www.politjournal.ru>. 3. Віктор Янукович повторив слова Патріарха Алексія II // <http://www.cerkva.info/2007/10/16/yanukovyeh.html>. 4. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток. – К.: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2004. – 320 с. 5. Костюк К.Н. Православний фундаменталізм // Поліс. – 2000. – № 5. – С. 133-154.